

BY MARSK OG GEEST

By, marsk og geest

38

Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland

MUSEUM VEST

Forlaget Museum Vest

By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og
Innovationsstyrelsens retningslinier.

Redaktion

Claus Feveile

Maria Knudsen

Mette Søvsø

Michael Alrø Jensen

Søren Byskov

Layout: KIRK & HOLM

Copyright: 2025 Forlaget Museum Vest

Illustration på forsiden

Guldbrakteat fra Fæsted Toft dateret til de første årtier af 6. årh.

Foto: Nick Schaadt, Museet Sønderkov

ISSN 2445-8147

Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne
til bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og
gør berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.

Indhold

Frederik Øelund

Qvistlund Agre

– En Maglemoselokalitet på Esbjerg Bakkeø..... 04

Qvistlund Agre

– A Maglemose locality on the Esbjerg Inselberg..... 23

Lars Grundvad og Morten Axboe

En lille skat fra Fæsted Toft

– Guld og sølv fra ældre germansk jernalder fundet

på en jernaldergravplads på Fæsted Toft 24

A small hoard from Fæsted Toft

– Gold and silver from the Early Germanic Iron Age

found at an Iron Age burial site..... 41

Torbjørn Ødegaard

«San Francisco Xaviere»s forlis ved Fanø i 1690 43

The shipwreck of the “San Francisco Xaviere”

on Fanø in 1690 53

En lille skat fra Fæsted Toft

– Guld og sølv fra ældre germansk jernalder fundet på en jernaldergravplads

Af Lars Grundvad og Morten Axboe

Fæsted og Harreby har i snart et årti budt på talrige spændende opdagelser, som knytter sig til en magtfuld elite og den førkristne religions udøvelse, lige fra bronzealder til vikingetid. Men en fundtype har manglet; nemlig de karakteristiske skattefund fra ældre germansk jernalder. Hidtil har fraværet afspejlet det faktum, at fundstedets sydvestjyske region ifølge Lotte Hedeagers doktorafhandling ikke har været kendetegnet ved en tilstedeværelse af denne type depot (Hedeager 1990, 67-72, fig. 50-62). Dette er imidlertid ikke længere tilfældet, for et detektorfund og to mindre udgravninger ved Fæsted Toft har løftet sløret for et spændende lille formodet ædelmetaldepot, som må anses som usædvanligt på mere end én måde. Dette fund er emnet for nærværende artikel, hvor vi vil berette om skatten, dens kontekst blandt fortidsminder og i et sakralt landskab samt placere den i lyset af samtidens øvrige, lignende deponeringer.

Indledning

I slutningen af 2018 begyndte amatørarkæologer udstyret med metaldetektorer at undersøge markerne på Fæsted Toft vest for landsbyen Fæsted i det nordvestlige Sønderjylland.¹ Allerede da havde jorderne omkring landsbyen budt på flere usædvanlige opdagelser, hvor især Fæstedskatten fra 900-tallets anden halvdel og jernalderofferstedet ved Stavsager Høj var bemærkelsesværdige (hhv. Grundvad & Poulsen 2021 og Grundvad 2021). Årsagen til at detektorholdet valgte at undersøge jorderne netop dér, var at en ældre registrering berettede om indleverede urner fra jernalderen, som indeholdt rige gravgaver bl.a. i form af

et foldet La Tène sværd og en ramponeret guldberlokperle (Neergaard 1916). Håbet hos de tre amatørarkæologer var, at de kunne nå at redde flere jernaldergenstande fra den kartoffeldyrkning, der præger jorderne omkring Fæsted.

Hurtigt dukkede der fragmenterede bronzer og mere eller mindre intakte, ofte ildpåvirkede bronze- og (fragmenterede) sølvfibre op fra perioden sen førromersk til ældre germansk jernalder, og det syntes klart, at detektorholdet var på sporet af en gravplads. Overraskelsen var dog stor, da der noget uventet dukkede en fin, lille guldbrakteat op af mulden. Denne blev hurtigt suppleret af

Denne artikel har til formål at præsentere det, vi – særligt med Mogens Bo Henriksens artikel vedr. formationsprocesser fra 2016

Hele skattefundet, der tolkes som et samlet depotfund fra Fæsted Toft.
Foto: Silja Arnfridardottir Christensen, Museet Sønderkov.

The entire hoard, which is interpreted as a deposited hoard. Photo: Silja Arnfríðardóttir Christensen, Museet Sønderborg.

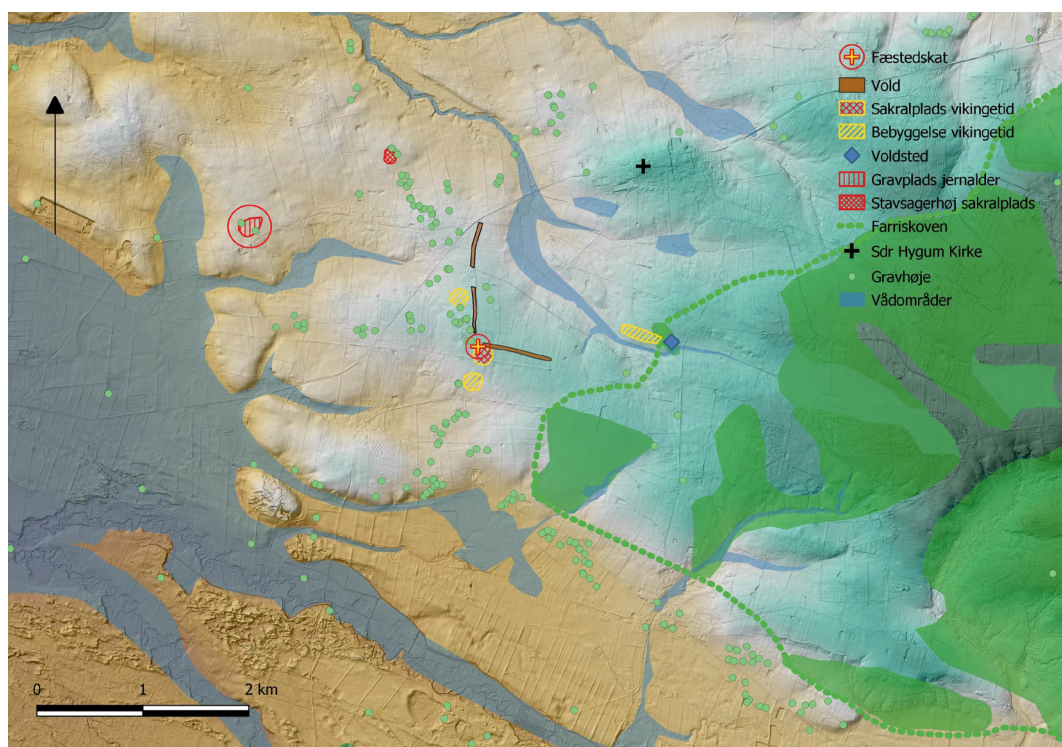

Fig. 2.

Fundsted (indrammet med fed rød mod nordvest), landskab, og fortidsminder omkring skattens fundsted. Bemærk den tydelige gravhøjslinje øst for Fæsted Toft, hvor gravpladsen er udgravet. Linjen går igennem både jernalderofferstedet ved Stavsager Høj og dens efterfølger i yngre jernalder og vikingetid syd derfor. Grafik: Christian Thomsen, Museet Sønderkov.

The finds site (framed in thick red to the north west), with the landscape and monuments from the hinterland of the hoard. Note the distinct line of burial mounds east of Fæsted Toft, where the burial site was excavated. The line goes through both the Iron Age sacrificial site of Stavsager Høj and its successors dating from the Late Iron Age and Viking Age to the south. Graphics: Christian Thomsen, Museet Sønderkov.

som kilde til forståelse (Henriksen 2016) – anser som ét sandsynligt skattefund (fig. 1) samt at placere fundet i rette kontekst og perspektiv, lokalt såvel som i et større offerlandskabsbillede.

Fæsted Toft i landskabet og gravpladsen

Fæsted Toft og selve lokaliteten er topografisk kendetegnet ved at være beliggende på et større, relativt højtliggende næsten helt fladt plateau, som har en vidtrækkende udsigt mod især syd og sydvest (fig. 2); dels ned mod marken, hvor Fæstedskatten blev fundet og dels videre i retning mod Enderupskov og gravminderne dér (Christensen 2015) samt en nyligt opdaget gravplads sydvest for Harreby ved Flads Å.² Undergrunden består primært af relativt fint sand, som mod vest var præget af tidligere at have fremstået som et mindre, lokalt lavområde. Dette har med mellemrum stået temmelig

fugtigt, og viste ved muldafrømning karakteristiske cirkelformede koncentriske cirkler efter små, spredte kildevæld. Trods det, at arealet tidligere har fremstået partielt som lavområde, var undergrunden ganske tør. Fulden i dette vestlige lavområde var fyldt med en lysbrun kulturjord, som ikke rummede genstandsfund.

Generelt er området præget af talrige endnu synlige fortidsminder, hvor især en højlinje lidt øst for Fæsted Toft, som bl.a. inkluderer Stavsager Høj, bør fremhæves. Denne løber fra syd mod nord, og den synes at lede mod to overfartssteder over hhv. Kemsgård Bæk/Vesterbæk mod nord og Gram Å mod sydøst.

Gravpladsen på Fæsted Toft, der blev nævnt indledningsvist, bestod af mindst 50 gravlæggelser i form af varierende typer brandgrave samt to jordfæstegrave og dertil et ukendt antal begravelser, der kun ses i form af fibelfund fra pløjelaget. I tid spredte gravlæggelserne sig fra perioden sen førromersk til yngre romersk jernalder, mens et antal varmepåvirkede fibler indikerer, at der blev udført begravelser eller ligbrændinger endnu i ældre germansk jernalder, som ikke har afsat sig spor i undergrunden. Bedømt ud fra gravgodset rummede pladsen både ordinære begravelser med simple gaver i form af lerkar og jernsager, og et mindre antal, der bør anses som mere elitære, idet de f.eks. rummede hele våben- og ridesæt samt sølvfibler med indlagt glas og talrige guldfolieperler.³ Gravene var alle stærkt truede af landbrugets stadig dybere pløjning, hvilket også dels var årsag til flere udgravningskampagner på lokaliteten og dels årsag til, at mange fibler lå i pløjejorden.

De formodede skattedele lå spredt ud over et relativt velafgrænset, mindre område i den nordlige del af gravpladsens areal,

hvorfor det kan være besværligt at bestemme hvilke fund, der tilhører deponeringen. I det følgende medregnes alle ikke ild-/varmepåvirkede genstande i guld samt de sølvsager, som er dateret til ældre germansk jernalder til deponeringen. Det skyldes, at stort set alle gravfundne genstande af kobberlegering var tydeligt varmepåvirket – der var altså stor forskel på, hvordan man havde behandlet gravgaverne og de genstande, der blev nedlagt som depot. Kun genstandene fra de to dybere jordfæstegrave var ikke varmepåvirkede, men de dateres begge til yngre romersk jernalder og er altså ældre end deponeringsgenstandene.

De første formodede skattedele – detektorafsøgningsprojektet

Metaldetektorafsøgningerne, som resulterede i opdagelsen, blev udført gennem det sene efterår 2018 og ind i 2019. Endnu i 2025 afsøges lokaliteten og dens omgivelser sæsonvist, men intet tilhørende deponeringen er lokaliseret efter udgravningernes afslutning i 2023. Yderligere fragmenter kan dog fremkomme i fremtiden – særligt fra relieffiblerne –, men det synes mest sandsynligt, at majoriteten af fundet er reddet fra landbrugsredskaberne. Indledningsvist var afsøgningen lettere ustruktureret, men efter opdagelsen af guldbrakteaten overgik afsøgningen til at være langt mere systematisk (fig. 3) i nord-syd og øst-vest orienterede, regelmæssige søgespor. Herved anslår de tre metaldetektorister, at al pløjjord er systematisk afsøgt i de øverste 10 cm.

I det følgende præsenteres de depotrelaterede genstande, som blev fundet ved de indledende detektorafsøgninger og derpå ved de to efterfølgende udgravninger, der er udført på lokaliteten. Indgående genstandsbeskrivelser af alle genstande på nær brakteaten kan findes i genstandskataloget sidst i artiklen.

Fig. 3.

Sporlog visende de tre finderes søgespor fra de første afsøgninger, som vidner om skiftet i søgemetode. Det ses tydeligt, at søgningen fortættes henover fundstedet, og at der afsøges i to overordnede retninger. Bemærk at denne sporlog kun viser det udvalg af spor, som viser ændringen i afsøgningstæthed – der vises ikke det sammenlagte spor for alle søgetimer på lokaliteten. Grafik: Kristen Nedergaard Dreieø.

Tracking log showing the search lines taken by the three metal detectorists from the first investigation of the examination area, bearing witness to their change of methodological approach. It's clear that the search continued over the hoard-site and that they searched systematically in two directions. Note, that this tracking log only shows the group of search lines, that show the change in search density – the combined routes of the entire search hours from the site are not displayed. Graphic: Kirsten Nedergaard Dreieø.

Fig. 4.

Guldbrakteat X50 fra for- og bagside.
Fotos: Nick Schaadt, Museet Sønderkov.

Gold bracteate X50 from the front and back.
Photos: Nick Schaadt, Museet Sønderkov.

Fig. 5.

Tolket udtegnig: Luciano Pezzoli, Children of Ash efter
forlæg af Morten Axboe.

Interpreted drawing: Luciano Pezzoli, Children of Ash
based on a sketch by Morten Axboe.

Guldbrakteat (X50, fig. 4 og 5): Guldbrakteaten var den første genstand med formodet tilknytning til en samlet deponering, der blev opdaget, og den er også det mest bemærkelsesværdige fund i kraft af sit unikke motiv. Allerede kort efter opdagelsen blev brakteaten formidlet populærvidenskabeligt (Grundvad 2019), men den fortjener en mere indgående analyse, som fremgår i den efterfølgende fremlægning og diskussion. Typemæssigt er der tale om en atypisk D-brakteat uden kendte paralleller.

Brakteaten er desværre noget beskadiget: Øskenen og noget af pladen med dens randtråd mangler, og desuden er et stykke af pladen bøjet ind over forsiden, så det dækker noget af billedfeltet. I sin nuværende tilstand vejer brakteaten 0,96 gram, inkl. den jord, der stadig sidder på den, og den har målt ca. 2 cm i diameter. Selv i hel tilstand har den været en lille brakteat; de fleste brakteater vejer mellem 2 og 7 gram (Axboe 2007, 82-86) og har en diameter på mellem 2 og 4 cm. Brakteaten er så lille og let, at plov eller harve sandsynligvis blot ville skubbe den til side eller trække den med sig uden at rive eller folde den. Så sammenbøjningen og afrivningen af den manglende øsken må formodes at være sket i forbindelse med deponeringen – kun ærgerligt, at øskenen ikke havnede et sted, hvor den kunne genfindes. Alternativt er skaden sket ved plovens påvirkning.

Randtråden består af to eller tre glatte guldtråde, der er snoet om hinanden og loddet på brakteatpladens yderkant. Det er en udformning, der kun kendes fra Jylland og Nordvesttyskland (Axboe 2007, fig. 70), og det taler for, at brakteaten er et lokalt arbejde. Randtråden er tydeligt slidt, så brakteaten har været flittigt brugt. Det stærkeste slid ses lige før brudstedet, på den ombøjede del af pladen, så øskenen har antagelig siddet

på det manglende stykke – brakteaternes randtråde er ofte mest slidt lige på hver side af øskenen.

Udsmykningen af brakteatpladen er sket ad to omgange: Først har man præget selve billedfeltet på en matrice, og derefter udsmykket den omgivende randzone med indstemplede trekkanter. Den prægede del af billedfeltet viser et stiliseret dyr, og det er omgivet af en bort af små bukler, indrammet med en vulst inderst og yderst.

Brakteater med et stiliseret dyr som motiv – de såkaldte D-brakteater – er meget talrige: Af de omkring 1200 brakteater, vi kender i skrivende stund, er mere end en tredjedel D-brakteater, og de er præget med over 200 forskellige stempler. Der bliver jævnlige fundet brakteater med et nyt præg, og brakteaten fra Fæsted Toft er en af dem. Men fordi et stykke af pladen er foldet ind over forsiden, er man nødt til at hente hjælp fra bagsiden, hvor motivet heldigvis kan ses i svagere relief (fig. 4).

Dyret på Fæsted-brakteaten ses fra venstre side og ligger sammenrullet med ryggen ud mod borten. Når man skal finde dyr på genstande fra folkevandringstiden, er det en fordel at begynde med at lokalisere et øje. Her er det på den del af brakteaten, der må tolkes fra bagsiden, noget til venstre for det store brud i pladen. Øjet er tegnet som en cirkel med en punktformet pupil i midten. Til venstre for det ser man en lang, krummet snude, hvor munden er tegnet som en streg. Bag øjet er der en tværstribet "krave", der også kan ses fra forsiden og som afgrænser hovedet fra halsen og kroppen. Selve kroppen er desværre beskadiget af indhakkets i pladen, så man kan ikke se med sikkerhed, om den har været delt på tværs. Man kan se, at der udgår et forben fra overkroppen: Det er tegnet med en enkelt linje og ender i en

fod med 3 eller 4 tæer, der kun ses fra bagsiden. Længere nede skiller et "bælte" af to linjer kroppen fra et fyldigt lår og et slankere bagben, der ender i en fod, som kun er lidt bredere end benet. Midt i billedfeltet er der endelig to cirkler med et punkt inden i; de har samme form som dyrets øje, men har ikke nogen indlysende funktion i motivet. Hvis øskenen har siddet som antydet, har dyret hængt med hovedet øverst.

Folkevandringstidens kunst er langt fra altid entydig, og der kan optræde væsner, der klart kombinerer menneske- eller fugledetaljer med dyr. Men selv om Fæsted-væsnet har et krummet snudeparti, kan man ikke klassificere det som en fugl: Det mangler enhver antydning af vinger, som ellers ses på brakteaternes fugle, og "bagbenet" kan ikke tolkes som en hale. Der er næppe heller grund til at tænke på et blandingsvæsen af menneske og dyr, trods "krave" og "bælte", der kan findes tilsvarende på billeder af mennesker – hverken hoved eller lemmer er spor menneskelignende. Så konklusionen må blive: Brakteaten fra Fæsted Toft forestiller et sammenrullet dyr og er altså en D-brakteat.

Men når det er sagt, så må man også se i øjnene, at man ikke rigtig kan finde lignende dyr på de andre D-brakteater. De fleste af dem viser båndformede dyr med slanke for- og bagben, og hals, krop og ben er flettet elegant sammen – det er næsten som om, der er slået knude på dyrene. En del af dem har næb, men også næbbene er slankere og mere krummede end Fæsted-dyrets snude. På andre af tidens smykker, især de store relieffibler, kan man finde dyr, der minder noget om Fæsted-dyret, men som regel har de enten tydelige bagben med kløer eller tæer, der svarer til forbenene, eller også en oprullet bagkrop, der er inspireret af romerske ketos-fremstillinger – havuhyrer med ulvehoved, forben og en lang, oprullet bagkrop med halefinne.

D-brakteaterne er den brakteattype, der opstod senest, og de blev produceret parallelt med de andre sene brakteater (Axboe 2007, 60-62). Generelt kan brakteaterne dateres til perioden mellem ca. 450 og 530-50, og D-brakteaterne kom antageligt til omkring eller efter år 500. Fæsted-brakteaten kan virke som et af de første forsøg, der åbenbart ikke blev efterlignet af andre brakteatmagere, og det tyder også på en tidlig version af D-motivet, at den har et ret lavt relief i modsætning til de fleste andre sene brakteater, der har et højt, rundet relief eller et skarpkantet karvsnit. Et bud på Fæsted-brakteatens datering kan være de første årtier af 500-tallet, og den kan regnes for den yngste genstand i deponeringen.

Efter fundet af guldbrakeaten dukkede der hurtigt fire fragmenter af relieffibler i sølv med delvist bevarede forgyldte partier (X17, X18, X19, og X20; fig. 6) samt en fibelfod i sølv (X89, fig. 6) op i nærhed til brakteaten. Fælles for disse var, at de typologisk kunne bestemmes at være dateret til ældre germansk jernalder, men det kunne også sluttes, at stykkerne ikke kunne samles, ligesom der var dimensionsmæssige forskelle, der sandsynliggjorde, at der er tale om mindst to forskellige relieffibler og én fibeltype, som ikke kunne nærmere bestemmes. Fiblernes fragmentation vurderes at være forårsaget ved deres opløjning, fordi brudfladerne ikke er slidte. Alternativt er de bevidst brudte i forbindelse med nedlæggelsen, hvilket vil danne lignende brudzoner. Dertil blev der fundet to stykker guldklip (X58 og X59; fig. 7), som dog endnu kun kunne knyttes til de øvrige fund på grund af deres fundsted nær fibelfragmenter og brakteat. Det er dog væsentligt at notere, at guldfund, som de her viste, synes at forekomme med en vis hyppighed i skattefund fra 300-500-tallet (Henriksen 2010, 421).

Fig. 6.

De fem sølvfibelfragmenter. Stykkerne kunne ikke entydigt samles, og tolkningen er, at fundene repræsenterer flere fornemme fibler. Fotos: Museet Sønderkov.

The five silver brooch fragments. The pieces could not be assembled conclusively- and the interpretation is that the finds represent several high-profile fibulae. Photos: Museet Sønderkov.

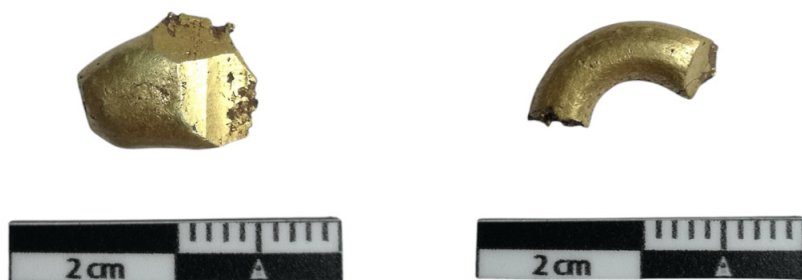

Fig. 7.

De to guldstykker, der ud over brakteaten blev opdaget i forbindelse med de indledende metaldetektorafsøgninger. Til venstre X58 og til højre X59. Fotos: Museet Sønderkov.

The two gold pieces, which were discovered with the bracteate during the course of the preliminary metal detector sweep of the site. Left: X58 and right: X59. Photos: Museet in Sønderkov.

Udgravningsfund tilhørende det formodede depot

Grundet de ovenfor nævnte metaldetektorafsøgningsfund, deres ensartede datering og den omstændighed, at de alle blev fundet inden for et ganske velafgrænset areal, blev sagerne tolket som hørende til et ædelmetaldepot under aktiv opløjning. Derfor blev det besluttet at ansøge om midler til en hasteudgravning hos Slots- og Kulturstyrelsen, som heldigvis tildelte det ansøgte beløb. Udgravningsfeltet blev udpeget til at udgøre ca. 400 m², som forhåbentligt ville afsløre flere skattedele samt en mulig deponeringskontekst.

Redningsudgravningen blev udført således, at der maskinelt blev afrømmet ganske tynde lag pløjejord horisontalt inden for feltets grænser. Herved ville det depotopdagende metaldetektorhold, som deltog ved undersøgelsen, få optimale muligheder for at opdage endnu

Fig. 8.

Plantegning visende de kombinerede udgravningsresultater og skattedeles fundsteder plottet ind. Grå cirkel viser sølvfund, mens gul cirkel viser guldfund. Sort viser div. typer nedgravninger. Grafik: Lars Grundvad, Museet Sønderkov.

Plan of the combined excavation results with the hoard finds-site plotted in. Grey circle: silver finds, and yellow circle: gold finds. Black: diverse types of pits. Graphics: Lars Grundvad, Museet Sønderkov.

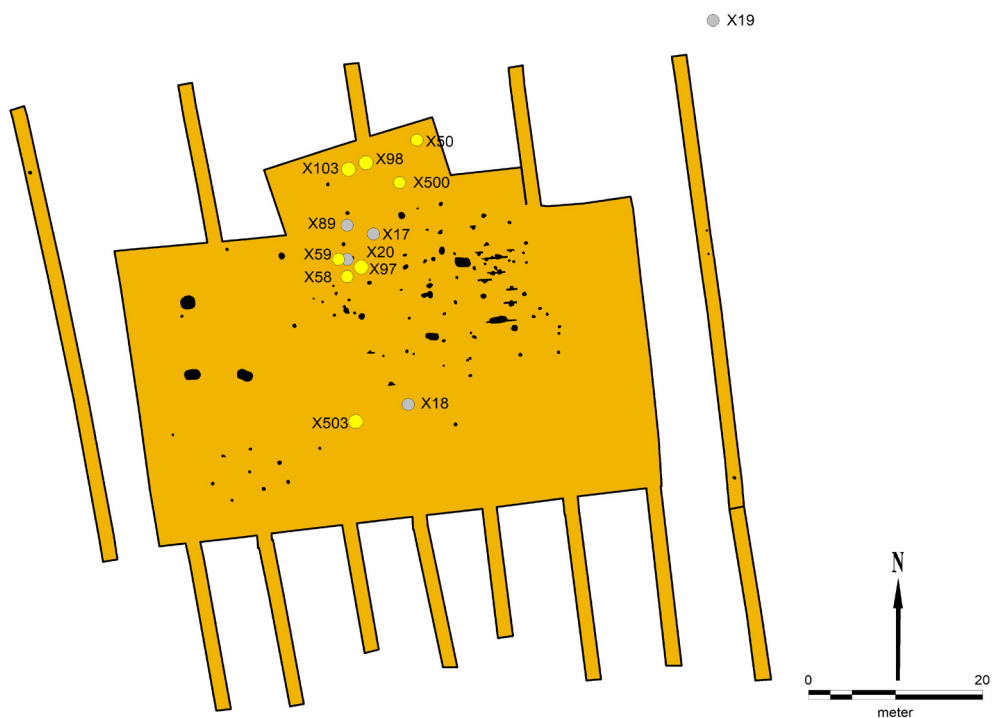

Fig. 9.

De udgravningsfundne stykker guld.
Fotos: Museet Sønderkov.

The gold pieces from the excavation.
Photos: Museet Sønderkov.

Fig. 10.

Dronefoto fra den seneste og arealmæssigt største udgravningskampagne udført i 2023. Bemærk de meget tydelige mørke linjer, som er de øst-vest orienterede pløjesor, der skærer ned i anlæg og det gullige undergrundssand. Mod vest ses et mere brunligt område i fladen. Dette repræsenterer et lokalt, mindre lavbundsområde. Foto: Silja Arnfríðardóttir Christensen, Museet Sønderkov.

A drone photo from the latest and largest excavation campaign carried out in 2023. Note the very distinct dark lines, which are the east-west orientated plough marks cutting into structures and the yellowish subsoil sand. To the west, a distinctly browner area is visible on the surface. This represents a localized, smaller low-lying area. Photo: Silja Arnfríðardóttir Christensen, Museet Sønderkov.

flere metalfund løbende, som gravemaskinen bevægede sig mod undergrunden. Metoden resulterede heldigvis i flere guldgenstande tilhørende det formodede depot – men intet i sølv. En følge af denne udgravning blev imidlertid også opdagelsen af ovenfor nævnte gravplads, hvilket året senere, i 2023, afstedkom endnu en udgravning af i alt 2000 m², som blev udført med samme metode som den mindre udgravning (fig. 8). Også denne kampagne resulterede i flere guldfund, hvorved skatten voksede relativt stort i både vægt og antal genstande over de to år.

Ved de to udgravninger sammenlagt blev der føjet fem genstande i guld til det formodede depot. Således en gulds spiral (X97, fig. 9), to stykker guldklip (X98 og X103, fig. 9) og et fragment af foldet blik (X500, fig. 9), hvilket alle repræsenterer fundtyper, der isoleret set er besværlige at datere mere præcist end ovenfor nævnt. Imidlertid blev der også fundet et velbevaret, cirkelformet vedhæng i gennembrudt arbejde (X503, fig. 9) og bevareret øsken. Særligt sidstnævnte er interessant, idet lignende smykker – hjulkorsformede, med indre trådvolutter som Fæsted-smykket, eller med helt åbent midterparti – er relativt velkendte i ældre germanertidsdeponeringer i Norden (Clemmensen 2014; Axboe & Grønnegaard 2019, 57), men udformningen af Fæsted-vedhængen med den brede glatte bort kender vi ingen direkte paralleller til. Benita Clemmensen har redegjort for, at smykketyperne overordnet dateres til ældre germansk jernalder, men hun nævner også, at de findes i daterede kontekster i form af to kvindegrave fra Hüfingen, Schwarzwald-Baar-Kreis, i Sydvesttyskland, som er dateret til anden halvdel af 500-tallet (Clemmensen 2014, 130-131). Der er en del fund af cirkulære hængesmykker i gennembrudt arbejde både på det europæiske kontinent og i England, og

bortset fra de nævnte Hüfingen-grave kan de kontinentale fund i almindelighed ses som samtidige med de nordiske, måske endda som en indflydelse fra Norden. De engelske fund synes derimod at tilhøre 600-tallet og altså være senere end de nordiske (Axboe & Grønnegaard 2019, 57-60). I nordisk sammenhæng må Fæsted-hængesmykket dateres til ældre germansk jernalder, og på grund af det kraftige slid er det højst sandsynligt ældre end D-brakteaten.

Vedrørende udgravningerne på lokaliteten skal det bemærkes, at der ikke blev lokaliseret en nedgravet kontekst for genstandene. Det skyldes med al sandsynlighed, at en sådan var pløjet itu, ligesom store dele af begravelser og øvrige anlæg, såsom koge-gruber og gruber samt en neolitisk karned-sættelse, alle var tydeligt gennemskåret af plov igennem mindst to pløjesæsoner. Dette kunne dels iagttages ved hjælp af de meget tydelige mørke pløjespor, der skar ned i undergrunden i regelmæssige, tætliggende øst-vest orienterede baner (fig. 10) og dels ved en nord-syd orienteret mindre dyb pløjning, hvis spor i undergrundsfladen kunne fjernes i forbindelse med feltafrømningen. Samtidigt sandsynliggør dette også, at værdierne aldrig var gravet dybt ned, for i det tilfælde ville nedgravningen formentligt endnu have været synlig, ligesom de øvrige nævnte anlægstyper endnu var det.

Deponeringens kontekst i form af gravplads og vådområde

Sammenlagt har Fæsted Toft givet fem fragmenter af fibler i sølv og otte genstande i guld i form af to smykker og seks stykker brud- og spiralguld med en vægtfordeling på hhv. 14 g (med det forbehold, at et mindre fund ikke er vejjet) og 30,62 g, hvorved der godsmæssigt ikke er tale om et synderlig stort depot, og indledningsvist bør det

diskuterer, om der reelt er tale om én eller flere deponeringer. Ganske vist er det ikke normen, at skattefund fra ældre germansk jernalder indeholder en blanding af både guld- og sølvfund (Rau 2013), men det bør dog nævnes, at f.eks. den nærmest fundne/udgravede næsten samtidige skat fra Høgsbrogård syd for Ribe også består af både guld og sølv – dog i form af skrotmetal (Feveile 2011). Andreas Rau har også vist, at netop relieffibler i sølv ses i skattefund sammen med guldsager hyppigere end andre blandingsforekomster (Rau 2013, 194), hvilket øger sandsynligheden for, at de behandlede genstande fra Fæsted Toft repræsenterer én deponering. I så fald er der tale om et sammensat fund bestående af intakte smykker, brudguld og fragmenter af fibler i sølv, som, qua brakteatens foreslåede datering til ældre germansk jernalder samt det cirkelrunde vedhængs ditto, mest sandsynligt er gravet ned tidligt i 500-tallet i slutningen af ældre germansk jernalder.

Det skal bemærkes, at det løbende under undersøgelsesprocessen blev foreslået, at der kunne være tale om dele fra et ekstraordinært rigt gravgods – særligt for relieffiblerne, brakteaten og det andet hængesmykke blev dette diskuteret. Det ville imidlertid være unikt i Danmark med to så særlige guldsager i begravelser, og de mange stykker brud- og spiralguld tyder mere på, at der er tale om et akkumuleret materiale, som er indsamlet med henblik på en værdifuld nedlæggelse. Dertil skal føjes, at det faktum at både guldbrakteater og vedhæng næsten udelukkende ses som isolerede løsfund eller som tilhørende deponeringer taler for, at værdierne tilhørte et bevidst nedlagt depot. Spredningsanalysen af de fundne skattebestanddele indikerer ligeledes, at der er tale om ét oppløjet depot, dels fordi de daterbare genstande er af ensartet datering og dels fordi

deres spredning i pløjejorden af så velafgrænset. Det skal dog, som nævnt, understreges, at det ikke lykkedes at finde den egentlige kontekst, hvorfor det ikke kan fastslås entydigt, hvor skatten præcist blev gemt. Majoriteten af de relaterede bestanddele blev fundet inden for et areal på ca. 20x20 meter. De synlige pløjespør var tydeligt orienteret øst-vest, men muldafrømningen havde også vist tydelig nord-syd orienteret pløjning af fundstedet. Genstandene var umiddelbart ikke trukket langt mod hverken øst eller vest i forhold til deres formodede nedgravningssted, men derimod var de tilsyneladende pløjet op og ud – når pløjeborden blev vendt – mod hhv. nord og syd over flere sæsoner. Et fibelfragment (X19) var dog flyttet betragteligt mod nordøst og et andet (X18) ca. 20 meter mod syd i forhold til den tætteste fundkoncentration, ligesom fundstedet for guldvedhængen (X503) lå ca. 20 meter mod syd. For sidstnævntes vedkommende kan placeringen imidlertid skyldes, at stykket lå i afrotningsjorden fra enten de arkæologiske forundersøgelser eller fra den første egentlige udgravning på lokaliteten. Smykket blev således fundet i forbindelse med afgravning af afgrøderester forud for den egentlige muldafrømning ved den sidste og afsluttende udgravning på stedet i 2023. X19 derimod kan være flyttet lidt tilfældigt rundt på marken i forbindelse med driften på stedet – og i så fald er der tale om den eneste af skattens dele, der synes fjernet uforklarligt langt væk fra nedgravningen.

Det er nævneværdigt, at fundstedet ligger lige øst for et mindre lokalt lavområde præget af spredte små kildefremspring. Lavområdet viste sig at være helt eller delvist tildækket allerede i senneolitikum eller ældre bronzealder, idet en toskibet, stolpebygget hustomt entydigt var stratigrafisk yngre end den brunere fyld. At området dog periodisk har været mere fugtigt end de nære omgivelser

blev understreget af jordejer, som forklarede, at han netop dér ofte sad fast med sine landbrugsmaskiner. Således er det sandsynligt, at skatten blev nedlagt der grundet den nære placering til kildefremspring, som netop ofte knyttes til de sakrale sfærer (Henriksen 2016, 71), idet vådområder sandsynligvis blev opfattet som grænsezoner mellem det profane og det sakrale, og på samme tid et sted, der rummede så stærke kaoskræfter, at man her kunne give offergaver til det åndelige og guderne (Ravn 2024). At give guld og sølv på dette sted ved Fæsted Toft har været en måde at give værdierne til guderne igennem en åben port.

Ydermere er placeringen ovenpå en gravplads nok heller ikke tilfældig. Således er deponeringer af varierende karakter ofte set på jernalderens gravpladser (Henriksen 2009, 74; Henriksen 2015, 186 ff.; Christiansen 2020). Oftest er disse dog samtidige med gravpladsens funktionstid, mens deponeringen på Fæsted Toft synes at være nedlagt enten da gravpladsen træder ud af funktion eller måske endda årtier efter, at man stoppede med at begrave sine døde der. I førstnævnte tilfælde kan der være tale om et slutoffer for at markere, at gravpladsen træder ud af brug. I sidstnævnte tilfælde kan der være tale om et offer udført et sted, som i den fælles bevidsthed havde en stor betydning for slægt og folk.

Konklusion

Med ovenfor beskrevne opdagelse er der altså meget sandsynligt tilføjet endnu et skattefund fra slutningen af ældre germansk jernalder til det samlede nordiske materiale. Der er, som nævnt, ikke tale om et stort og egentligt overdådigt fund, men derimod om en samling af varierende ædelmetaller, hvilket kan antyde, man har indsamlet "alt" med henblik på den specifikke deponering.

Placeringen af ædelmetaldepotet nær et lokalt lavområde med små kildefremspring i undergrunden samt i relation til en ældre gravplads sandsynliggør, at der er tale om en rituel nedlæggelse; dvs. et offer.

Deponeringens datering synes derved at passe med den omfattende mængde af store gulddepoter med brakteater og andre smykker fra denne tid (Axboe 2001, 127-132; Axboe 2007, 117-123). Også Fæsted Toft-skatten kan være nedlagt som reaktion på det store samfundsnedbrud, der fulgte i kølvandet på – formentligt – to supervulkanudbrud, der lagde den kendte verden i solløs skygge og uden vækst i mindst tre år i slutningen af 530'erne (Gräslund & Price 2012; senest Hald et al. 2024; Larsen et al. 2024). Der var tale om en klimakatastrofe, der kan have ført mange dødsfald med sig, og som i store dele af Europa blev forstærket af den Justinianske pest; en pandemi der rejste via de romerske internationale handelsnetværk og derved måske også kom til Norden. Samlet er der argumenteret for, at de store mængder ædelmetaller fra første halvdel af 500-tallet blev givet for at få solen og livet tilbage, for at afværge den Fimbulvinter, som udspillede sig og det Ragnarok, der truede (Axboe 2005, 54).

Såfremt der er tale om et sådant offer, så er der tale om endnu et led i en lang perlerække af rituelle handlinger udført i et sakralt landskab, hvor mennesker samledes ved lange bål udlagt ved gravhøjsrækken mod øst i bronzealder og førromersk jernalder (Wadskjær og Grundvad 2025), hvor der blev ofret en pragtvogn af Dejbjergtype i et hus fra ældre romersk jernalder ved Stavsager Høj, og senere våben og guld ad flere omgange imellem sen yngre romersk jernalder og indtil udgangen af ældre germansk jernalder samme sted, en pragttrykknåpfibel i 700-tallet nær Fæsted og endelig en sølvskat

og en guldskat nær Harreby ved midten af 900-tallet lige syd for Fæsted. Ergo er der tale om et offer, der indgår i en komplekst udviklende offerhistorik i et større sakralt område, som eksisterede ved Fæsted og Harreby indtil kristendommens endelige indtog i Danmark i anden halvdel af 900-tallet.

Katalog

Guldbrakteat (X50, fig. 4 og 5). Brakteaten er desværre noget beskadiget: Øskenen og noget af pladen med dens randtråd mangler, og desuden er et stykke af pladen bøjet ind over forsiden, så det dækker noget af billedfeltet. I sin nuværende tilstand vejer brakteaten 0,96 gram, inkl. den jord, der stadig sidder på den, og den har målt ca. 2 cm i diameter. Selv i hel tilstand har den været en lille brakteat; de fleste brakteater vejer mellem 2 og 7 gram (Axboe 2007, 82-86) og har en diameter på mellem 2 og 4 cm. Brakteaten er så lille og let, at plov eller harve sandsynligvis blot ville skubbe den til side eller trække den med sig uden at rive eller folde den. Så sammenbøjningen og afrivningen af den manglende øsken må formodes at være sket i forbindelse med deponeringen – kun ærgerligt, at øsknen ikke havnede et sted, hvor vi kunne finde den.

Randtråden er tydeligt slidt og består af to eller tre glatte guldråde, der er snoet om hinanden og loddet på brakteatpladens yderkant. Det stærkeste slid ses lige før brudstedet på den ombøjede del af pladen, så øskenen har antagelig siddet på det manglende stykke – brakteaternes randtråde er ofte mest slidt lige på hver side af øskenen. Udsmykningen af brakteatpladen er sket ad to omgange: Først har man præget selve billedfeltet på en matrice, og derefter udsmykket den omgivende randzone med indstemplede trekanten. Den prægede del af billedfeltet viser et stiliseret dyr, et motiv

der kendetegner de såkaldte D-brakteater. Det er omgivet af en bort af små bukler, indrammet med en vulst inderst og yderst. Da et stykke af pladen er foldet ind over forsiden, er man nødt til at hente hjælp fra bagsiden, hvor motivet heldigvis kan ses i svagere relief (fig. 4). Motivets detaljer er beskrevet i hovedteksten ovenfor.

Fragment af relieffibel i sølv (X17, fig. 6): Et lille fragment af sølv, formentlig fra en relieffibula med intakt let rundet sidekant med furer. Indenfor denne ses der furer/geometrisk ornamentik samt levn efter forgyldte partier. Fiblen er typologisk dateret til ældre germansk jernalder. Fundet måler 14x9 mm og vejer 0,87 g.

Fragment af relieffibel i sølv (X18, fig. 6): Bøjlen er ornamenteret i tre zoner, hvoraf de to ydre fremstår med ranker og den midterste blot fremstår som en rejst bred linje. Ved enderne af midterlinjen ses dog stiliserede ansigter. En af endepladerne er delvist bevaret, og denne er langs kanterne ornamenteret med s-formede ranker, mens resten af motivet ikke kan tydes. På bagsiden af foden ses nåleleje. På bagsiden ses der dele af nåleholderen. Samlet er fragmentet 24 mm langt og bøjlen 14 mm bred ved bredeste punkt. Stykker vejer 7,31 g, og også dette er typologisk dateret til ældre germansk jernalder.

Fragment af relieffibel i sølv (X19, fig. 6): Velbevaret større fragment af relieffibel med ornamentik i relativt højt relief og større partier med bevaret forgyldning. Bøjlen er karakteriseret af to adskilte og indrammede, rankeornamenterede partier. Fodfragmentet er præget af to rovfuglehoveder, som er placeret symmetrisk ved kanterne – den ene fugl er dog næsten borte. Nær det bevarede rovfuglehoved ses et hul, som synes primært tildannet. Fragmentet er 21 mm langt og

bøjlen er 12 mm bred. Stykket vejer 3,0 g og er ligeledes dateret til ældre germansk jernalder.

Fragment af relieffibel i sølv (X20, fig. 6): Et lille fragment af sølv fra en fibel, formentlig fra en relieffibel. En sidekant med furer er intakt og indenfor denne ses der geometrisk ornamentik i lavt relief. Fragmentet kan ikke sættes sammen med de ovenfor nævnte, men stammer formentlig fra samme fibel som X17, hvorfor dette også dateres til ældre germansk jernalder.

Guldclip (X58, fig. 7): Mindre, barrelignende stykke med klippe-/hakspor. Stykket er 9 mm langt og vejer 2,81 g.

Guldclip (X59, fig. 7): Mindre stangclip med brudzoner i begge ender. Stykket har et cirkulært tværsnit og er ca. 10 mm langt. Fundet vejer 1,95 g.

Fragment af sølvfibel i sølv (X89, fig. 6): Fod tilhørende fibel lavet i sølv med rest af bevaret nåleleje på bagsiden. Overdelen er umiddelbart uden spor efter ornamentik, men på bagsiden ses rest efter forgyldning, samt simpel ornamentik i form af tværstillede og langsgående linjer. Vægt: 2,82 g. 30 mm lang. 8 mm bred. Typologisk kan fragmentet desværre ikke bestemmes nærmere.

Guldspiral (X97, fig. 10): Større stykke guld bestående af guldspiral dannet ved tre omviklinger. Guldtråden er tilnærmelsesvist rund i tværsnit men med en svagt graderet tykkelse, som resulterer i en svagt tyndere tråd ved enderne. Spiralen vejer 9,12 g.

Guldclip (X98, fig. 10): Større, nærmest pyramideformet stykke, som tydeligt er skråt hugget/klippet på fire sider. Stykker viser tegn på endnu et fejlslagent huggespor. Fundet vejer 8,62 g.

Guldclip (X103, fig. 10): Halvcirkelformet

stykke med cirkelrundt tværsnit. Overfladen synes at vise fladede partier, hvilket viser, at fundet blev dannet ved udbankning. Begge ender var brudte, men kun den ene viste sikre klippe-/hugspor. Genstanden vejer 3,20 g.

Guldfragment (X500, fig. 10): Foldet guldblik som ikke bærer spor efter ornamentik. Stykket er foldet tre gange og viser brudspor ved begge afslutninger. Stykket vejer blot 0,86 g. Genstanden blev opdaget i det tildækkede udgravningsfelt, og derfor ses det ikke vist på plantegninger.

Hængesmykke (X503, fig. 10): Cirkulært hængesmykke med åbent arbejde i midten, omgivet af en bred, uornamenteret bort. Midtermotivet er tre peltaer/dobbeltvolutter af glat guldtråd, der mødes i centrum. Den runde udskæring i smykkepladen, de sidder i, er indrammet med en perletråd, loddet til skivens indre rand. Den er stærkt slidt, og det samme er den perletråd, der indrammer hele hængesmykket. Her er perlingen næsten kun bevaret inde ved smykseskiven, og på begge sider af øskenen er randtråden næsten slidt helt igennem. Øskenen, som er tøndeformet, sidder endnu på smykket og den er meget stærkt slidt i begge ender. Selve smykkepladen måler ca. 19 mm i diameter og det samlede vedhæng vejer 3,10 g.

Litteratur

- Axboe, Morten 2001: Amulet Pendants and a Darkened Sun. On the Functions of the Gold Bracteates and a Possible Motivation for the Large Gold Hoards. *Roman Gold and the Development of the Early Germanic Kingdoms* (red. Bente Magnus), Stockholm, 119-136.
- 2005: Guld og guder. *Ragnarok. Odins verden* (red. Torsten Chapelle & Christian Fischer), Silkeborg, 41-56.
- 2007: *Brakteatstudier*. København.

- Axboe, Morten og Tim Grønnegaard 2019: Migration Period Jewellery from Høvlbakke, Northeastern Zealand. *Neue Studien zur Sachsenforschung* 8, 55-64.
- Christensen, Lisbeth 2015: Enderupskov – en sønderjysk gravplads fra romersk og ældre germansk jernalder. *De dødes landskab. Grav og gravslik i ældre jernalder i Danmark. Beretning fra et colloquium i Ribe 19.-20. marts 2013* (red. Pernille Foss & Niels Algreen Møller), Arkæologiske Skrifter 13, København.
- Clemmensen, Benita 2014: Kirkemosegård. Et offerfund med smykker fra ældre germansk jernalder. *Kuml*, 109-143. DOI: <https://doi.org/10.7146/kuml.v63i63.24463>.
- Feveile, Claus 2011: The Høgsbrogård Hoard – a Scrap Metal Hoard from the Early Germanic Iron Age in Southwest Jutland. *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig. Sonderband „Det 61. Internationale Sachsensymposium 2010“*, 269-282.
- Grundvad, Lars 2019: Et mytisk dyr fra Sønderjylland. Hidtil ukendt guldrakteattype fundet ved Fæsted. *Museumsavisen* nr. 66, 39. årgang, 4-6.
- 2021: Jernalderofringer fra Stavsager Høj ved Fæsted – en foreløbig præsentation af deponeringer og kontekster. *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig* 18:2020, 119-138.
- Grundvad, Lars & Martin Egelund Poulsen 2021: Fæstedskatten – et skattefund fra Danmarks vikingetid. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 2017, 7-42.
- Gräslund, Bo & Neil Price 2012: Twilight of the gods? The ‘dust veil event’ of AD 536 in critical perspective. *Antiquity* 86, 428-443. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0003598X00062852>.
- Hald, Mette Marie et al. 2024: Farming during turbulent times: Agriculture, food crops, and manuring practices in Bronze Age to Viking Age Denmark. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 58, 104736.
- Hedeager, Lotte 1990: *Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat*. Aarhus.
- Henriksen, Mogens Bo 2009: *Brudager Mark – en romertids gravplads nær Gudme på Sydøstfyn*. Bind I. Odense.
- 2010: Gold deposits in the Late Roman and Migration Period landscape – a case study from the island of Funen (Fyn), Denmark. *Worlds apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age. Network Denmark-Poland 2005-2008* (red. Ulla Lund Hansen & Anna Bitner-Wróblewska), Nordiske Fortidsminder Serie C, Volume 7, København & Warszawa, 389-432.
- 2015: Kenotafer, ødelagte grave eller ofringer? Deponeringer og andre aktiviteter på ældre jernalders gravpladser. *De dødes landskab. Grav og gravslik i ældre jernalder i Danmark. Beretning fra et colloquium i Ribe 19.-20. marts 2013* (red. Pernille Foss & Niels Algreen Møller). Arkæologiske Skrifter 13, 183-214.
- 2016: Pløjelagsfund og Formationsprocesser. Problemer ved fortolkning af detektorfund fra dyrket mark. *Pløjejord som kontekst. Nye udfordringer for forskning, forvaltning og formidling* (red. Jes Martens & Mads Ravn), Kristiansand, 69-88.
- Larsen, Hanne Marie Ellegård, Claudia Baittinger, Niels Bonde, Jonas Ogdal Jensen, Morten Søvsø, Jens Ulriksen & Morten Fischer Mortensen 2024: The impact of the volcanic double event in AD 536 and AD 539/540 on tree-ring growth and felling activity in Danish oak trees. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 59, 1-11.
- Neergaard, Carl 1916: Sønderjyllands Jernalder. I. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 227-302.
- Rau, Andreas 2013: Some observations on Migration Period 'Hacksilber' hoards. with Roman components. I: B. Ludowici (red.):

Individual and individuality? Approaches towards an Archaeology of Personhood in the First Millenium Ad. Neue Studien zur Sachsenforschung 4, 189-204.

Ravn, Mads 2024: Moseligene fra en kaotisk verden. *Skalk* 2024:3, 16-20.

Christiansen, Torben Trier 2020: Hedensk grav- og kultplads ved Vaarst. *Nordjyllands Historiske Museum Årbog* 2019, 25-29.

Wadskjær, Hjalte Holme & Lars Grundvad 2025: Stavsager Høj – Kultpladsens koge-stensgruber. *Skalk* 3:2025, 8-13.

Noter

1. Metaldetektorholdet kaldtes Team Rainbow Power og bestod af Kristen Nedergård Dreieø, Marie Aagaard Larsen og Poul Nørgaard Pedersen
2. SJM1379Abildskær: *Beretning foregenbetalt arkæologisk forundersøgelse* (Lars Grundvad 2024). Museet Sønderkov, Brørup.
3. HBV 1780 Fæsted Toft: *Beretning for egentlig arkæologisk undersøgelse af HBV 1780 Fæsted Toft II*. (Lars Grundvad 2022); *Beretning for egentlig arkæologisk undersøgelse af HBV 1780 Fæsted Toft II* (Lars Grundvad 2025). *Kampagne 2023*. Museet Sønderkov, Brørup.

Summary

A small hoard from Fæsted Toft

– Gold and silver from the Early Germanic Iron Age found at an Iron Age burial site.

The article discusses a newly discovered precious metal hoard dated to the Early Germanic Iron Age from Fæsted Toft in southern Jutland, Denmark. Until recently, this region was believed to lack such deposits, as indicated by Lotte Hedeager's doctoral thesis (1990). However, detector surveys and subsequent excavations carried out between 2018 and 2023 revealed an assemblage of gold and silver artefacts that must

be understood as an exceptional hoard (fig. 1). The discovery is contextualized within the wider ritual landscape of Fæsted and Harreby, already known for rich elite burials and cultic depositions from the Bronze Age through to the Viking Age.

Topographically, the site is located on a high plateau with views toward the south and southwest (fig. 2). It lies adjacent to a prehistoric cemetery containing more than fifty cremation and inhumation graves dated between the Late Pre-Roman and Early Germanic Iron Ages. Finds included both ordinary burials with modest grave goods and elite inhumations with weapons, riding equipment, and precious ornaments. The hoard components, however, were not thermally affected like most grave goods, suggesting intentional deposition rather than funerary use. Metal-detector prospection documented the concentration of finds through systematic north-south and east-west search lines (fig. 3).

The most remarkable object is a diminutive gold bracteate (X50) of the D-type, decorated with a unique depiction of a curled animal (figs. 4–5). Its atypical iconography, low relief, and small size indicate it may represent an early attempt at the D-motif, datable to the early sixth century. Associated finds include fragments of relief brooches in silver, some with traces of gilding (fig. 6), small cut gold pieces (fig. 7), and additional gold objects retrieved during controlled excavations (fig. 8): a spiral, further cuts, a folded sheet fragment, and a circular pendant in openwork with a preserved suspension loop (fig. 9). The latter is typologically comparable to Migration Period jewellery across Scandinavia and the Continent but shows no exact parallels. Although no in situ pit could be located – likely destroyed by intensive ploughing (fig. 10) – the distribution pattern strongly

suggests a single dispersed hoard. In total, the assemblage consists of five silver brooch fragments (~14 g) and eight gold items (~30 g). While modest in scale, the mixture of intact ornaments, fragmented silver, and cut gold reflects intentional accumulation and deposition. Its placement beside a spring-fed wetland and directly within the cemetery area underscores its ritual character. Such contexts are often interpreted as liminal zones between profane and sacred realms, suitable for votive offerings.

The deposition is therefore best understood as a ritual hoard, likely buried in the early 500s CE. This dating corresponds with a wave of Migration Period gold hoards across Scandinavia, frequently interpreted as responses to the climatic and social crises triggered by the volcanic “dust-veil” events of the 530s and the Justinianic plague. In this light, the Fæsted hoard may represent a votive act intended to restore cosmic balance – an offering of precious metals “to the gods through an open portal.” The find thus adds to a long sequence of ritual depositions in the Fæsted–Harreby landscape, ranging from Bronze Age cult practices to Viking Age hoards, culminating in the Christianization of Denmark in the late tenth century.

Lars Grundvad

Museumsinspektør
Museet på Sønderkov
Sønderkovgårdvej 2, 6650 Brørup
lg@sonderskov.dk

Morten Axboe

Museumsinspektør em.,
dr. phil
morten.axboe@image.dk
